

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

3380

281

U-82

10004

Ան Կրթ. Կոմիտեի փակ (100-999)

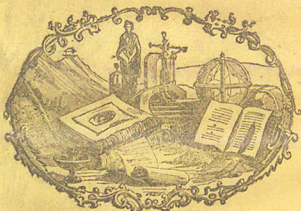
ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆ

Ի ՎԵՐԱՅ

ՏԵՂԵԿԱԳՐԻ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՅ

Գին 100 փարսյ

Կ. ՊՕԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

1866

2 1/2

282

7-53

281 *uy*

Ա-82 ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆ

Ի ՎԵՐԱՅ

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ր Ի

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՅ

Կ. Ա. Ն.

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

1866

4127

39

Գ Ի Տ Ո Ղ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Ի Վ Ե Ր Ա Յ Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ր Ի

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՅ

Կոստանդնուպօլսոյ Լուսաւորչական Հայոց Ընդհանուր Ժողովն իր 1865 ղեկտեմբ. 24ի նիստին մէջ՝ Արարատեան Մայր Աթոռոյ Կաթողիկոսական խնդրոյն համար՝ Յանձնաժողովոյ մ'ընտրուածին ըրած և անոր յանձնած է բննել՝ հետևեալ երեք խնդիրները.

Ա. Սուբբ Եջմիածնայ Կաթողիկոսութեան վիճակը բննել:

Բ. Կաթողիկոսի ընտրութեան ներկայ եզանակը բննել Թէ արդեօք համաձայն է մեր Ս. Եկեղեցւոյ և Ազգին նախնի աւանդութեանց, և ցոյց տալ Թէ ո՞րք են այս մասին մեր նախնեաց օրէնքն ու սովորութիւնքը:

Գ. Այս ընտրութեան մէջ Տաճկաստանի Հայոց մասնակցութեան եզանակը որոշել:

Յանձնաժողովն՝ Այս անենակարեւոր, փախուի եւ սխալողական պաշտօնն իր վրայ առնելով՝ շատ եւ մեկ նիստ ըրած է չորս ամսուան մէջ, և կատարեալ հաւսածայնութեամբ անդամոցն ստորագրելով իր Տեղեկագիրը՝ ներկայացուցած է զայն ի 28 ապրիլ 1866 առ Ազգային Ընդհանուր Ժողով. որոյ տպագրեալ տետրն այս օրերս մեր ևս կարդալով՝ լռութեան ուխտ մը դրժելու չափ (զայ-

Վարդապետ Կաթողիկոս Ե այս ցտ-րոյ,

րոյժ չըսելու համար) արտմուծիւն, կսկիծ ու ցաւ զգացինք : Ուստի և ի սէր կրօնական միութեան Լուսաւորչական Հայոց, ամէն անտեղի մեկնութիւն, կշտամբանք, գուցէ և զրպարտութիւն իսկ առ ոտն կոխելով՝ պարտք համարեցինք քանի մի տողով բացատրել մեզի բրած ազդեցութիւնն այդ Տեղեկագրին, և հաղորդել զայն՝ սակաւամիւ ընթերցողաց Հայոց :

Ի սէր կրօնական միութեան Լուսաւորչական Հայոց, ըսինք, խնդիրը միայն այն մասին պատկանելուն համար. քանզի ուրիշ պատճառ չունինք կրօնիւ բաժնուած Հայերն ազգայնութենէ յօշոտուած համարելու, և չենք կրնար առանց վշտազգած ժպիտով ունկնդիր լինել այնպիսի կրօնամոլ հռետորաց, որ ճերմակը սեռէն զատելու չափ աչքի լոյս չունենալով՝ կուզեն գոյներու դաս տալ :

Այս է մեր սկզբման դաւանութիւնը Հայոց Ազգի նկատմամբ, զոր կամովի նշանակեցինք ասո՛ր՝ խնդիրները չը շիտմելու համար :

Յանձնաժողովը հայաբնակ Տէրութեանց և ժողովրդոց ընկերական ու քաղաքական վիճակները չը նկարագրեր ու շատ բան կը մոռնայ . կարծես թէ իր միակ պաշտօնն է եղեր Ռուսիական Կանոնագրին աչքի երեցած յօդուածները հատիկ հատիկ բննել և միւս ամէն խնդիրներու համար չըզգալ, անհոգ մնալ, կամ աչք զոցել :

Բայց այս Տեղեկագիրն աղեկ ազդեցութիւն մը չըբաւ Պօլսեցոց, և գուցէ առաւել ևս Ռուսեան Հայոց վրայ : Ամէնքն իրարու սկսան հարցնել՝ թէ ինչպէս կը գտնան Տեղեկագիրը, ինչ կը մտածեն, պիտի քայլէ այս խնդիրը, կամ թէ չը քալած ատենն ինչ պիտի բնեն . . . և այլն, և այլն :

Իրաց այս վիճակին մէջ ժողովրդեան ենթադրութիւնները չը համրուելու չափ բազմամիւ կըլլան, և իրատամբ, որովհետեւ նա՛ պակասաւոր ու չի կոկուած խնդիրներէն միշտ կը շիտմի և հազար ու մէկ անախորժելի հետեւութիւններ կը հանէ, վասն այնորիկ, պակասաւոր ու դեռ չը լուծուած խնդիր մը ծախու հանելը՝ կը կարծենք. թէ խոհեմութիւն չէ, հետեւաբար, կեան անպակաս ըլլալու է այն խնդիրը և կամ ժողովրդեան ենթադրութիւնները կու տալու է Յանձնաժողովն :

Բայց թող ներէ՛ պատկառելի Ընդհանուր Ժողովն, որ Յանձնա-

ժողովոյն վրայէն Տեղեկագրին պատասխանատուութիւնը վերցնելով իր վրայ, և միայն իր վրայ ձգենք զայն. որովհետև Յանձնաժողովն իր սահմանափակ պաշտօնին մէջ այսչափէն աւելին մտածելու կամ քննելու ատօնութիւնը, նոյն իսկ երեք յօդուածներուն վկայութեամբն, առած չէր. որոց մէջ ամենէն աւելին և ստիպողական կարևորութիւն ունեցող Յօդուածը պակաս կը գտնենք քաղաքական տեսութեամբ: Այն է,

Հաճայն Հայոց հպատակութեան վիճակն իբրև առարկայ բռնելով՝ քաղաքականութեան ընդհանուր օրինաց հաւանալն եղանակն ստաշարկել Յայնձնաժողովոյն, որ քննէ և անոր վրայ հիմնէ իր տեսութիւնները:

Այսպիսի անհոգութիւն անյուսալի էր Ընդհանուր ժողովոյն կողմանէ, ինչպէս որ անգիտութիւնն աններելի. և ահա սոյն նկատմամբ կը կրկնենք ու կ'երեկնենք, որ Յանձնաժողովն իր Տեղեկագրին պատասխանատու կնմ չէ, և կամ մնչչափ է, որչափ որ իրեն յանձնուած արտօնութիւնը կը պահանջէ, առանց քաղաքական եօղայի մ'եննաղբումեան:

Այս նեղ, տարօրինակ ու քաղաքական-օդարբել պաշտօնին մէջ, Յանձնաժողովը չորս ամիս շարունակ արիւն ու քիւրտ չխնայելով կը ճգնի և իր մասնաւոր տեսութիւնները յանձնուած խնդիրներուն հետ անխնայ խառնելով՝ առանց հպատակութեան սկզբունքին, կամ լնւ ևս ըսելով, առանց Հայաքնակ երկիրներու տեղական օրէնքին և այն երկիրներու մէջ բնակող Հայոց վիճակին ակնածութիւն ընելու, իր Տեղեկագրին Ա. Մասին մէջ Ռուսիական կանոնագիրը (Պաշտեկեակն) հեզնելով՝ կանցնի Բ. Մասին. և անոր մէջ դարձեալ կանոնագրի 11⁰էն մինչև 19⁰ յօդուածներուն դէմ որոտալով՝ իրեն պատիւ բերելու չափ առարկայ մը կամ պատմական նկար մը կը գծէ ու Գ. Մասը ճեղքելով՝ օրինաւոր ընծացքի մէջ մտածի պէս՝ կը վերջացնէ զայն: Բայց կզգայ կամ կը պարտաւորի Գ. Մաս մի ևս աւելցնելով՝ Ռուսաց կառավարութեան սիրտը շահիլ փորձել, կամ շողորբործելով անսիջեղ և կամ (մեա փոշիս) մեղայ գոչելով կնքել:

Այս անբնական ընծացքին վլասակար հետևութիւնները, ինչպէս

որ վերն ալ բսինք, չը համբուելու չափ շփոթութիւն, ի հարկէ, պիտի պատճառեն Լուսաւորչականաց ընդհանրութեան, որոյ ուժգին բորբոքման առջևն առնուլը՝ միայն Լնդհանուր Ժողովոյն կը պատկանի. և որովհետև խնդիրը դեռ որոշուած չէ, արգելք մըն ալ չկայ խոհեմութեամբ և քաղաքական օրինաց պահանջածին չափ ակնածութեամբ վարուելու, ոչ միայն Աքարատեան նահանգին այլ միւս երկիրներուն տիրող օրինացն ալ նկատմամբ:

Քայց չենք կրնար լուծեամբ անցնիլ Յանձնաժողովոյն վրիպումը, որ թէ լեզուին և թէ տեսութեանցը մէջ ակներև կը տեսնուի, և որ իրեն յանձնուած պաշտօնին պահանջած յատկութիւններէն եթէ զուրկ չհամարինք՝ պիտի ստիպուինք հաւատալ թէ ամէն մէկ նիստին մէջ քնացած ու վերջնոյն մէջ ալ մրափելի ստորագրած է իրեն Տեղեկագիրը: Որովհետև պաշտօնական լեզուին մէջ ծանր նշանակութիւն ունեցող բառեր գործածելը Տիպօւարիֆական մեղանչանք է ամէն ազգաց առջև, և չենք կարծեր որ Հայոց համար մասնաւոր արտօնութիւն կամ բացառութիւն ըլլայ այս խնդրոյն մէջ:

Նոյնպէս է Յանձնաժողովը նա և իր տեսութեանց հիման մէջ, որ իր ֆեկածն ու գսածն եզրակացնելով՝ նշանակեր է Ա. Մասի վերնագիրն այսպէս,

Ամենայն Հայոց Վաթողիկոսութեան արդի վիճակը նկատած է նսխկին, այսինքն բուն Հայաստանեայց կաթողիկոսական վիճակէն, Իրաւատրեան, Հայրապետական անկախութեան և Նկեղեցեաց տեսչութեան նկատմամբ:

Իբրև Լուսաւորչական Հայ, կը հաւատանք մեր Քրիստոնէական կրօնքի ճշմարտութեան, և կը յարգենք զայն՝ որչափ որ մարդ մ'իրենք պէտք է յարգել. բայց կը խոստովանինք միանգամայն, որ կրօնագիտութեան ամենամուրբ և սքանչելի ուսման մէջ խիստ տկար ու կաղաքայլ ենք. վասնորոյ մեր տեսութիւնն ըստ կրօնականին հարևանցի է, և քաղաքականին վրայ յենիլով միայն կարող ենք մեր դատումն ընել, որ եթէ ակամայ մեղանչանք ալ ընենք, ներողութենէ չը զրկուինք:

Ոոյն տեսութեամբ՝ Յանձնաժողովն իր պաշտօնէն շղած կը կար-

ծենք Իրաւատրեան և Հայրապետական անկախութեան բառերով : Իրաւատուծիւն բառը նորեկ իմաստով Կաթողիկական բառ մըն է , որուն նշանակուծիւնը մեր Եկեղեցւոյ սկզբանց հետ, մեր կարծեօքը, չը համաձայնիր : Ինչպէս կարելի է ուրեմն նախնական դրուծեան պաշտպան կեցող Յանձնաժողովոյն՝ ձեռք կարկառել նոր դրուծեան մը, որ իր Եկեղեցւոյնը չէ, և որ նորամուտ օրէնքնեքու դէմ բողոք կ'որոտայ :

Որչափ որ Տեղեկագիրը ճգներ է պատմական դէպքերով հաստատել, Հայրապետական անկախութիւնն ալ Պապական դրուծիւն կը ներկայացնէ, և մեզի կը թուի թէ Պապէն ուրիշ մէկն իրաւունք չունի Հայրապետական անկախութիւն վայելելու առայժմ : Առայժմ, ըսինք, որովհետև Պապն ալ իր Քաղաքական Թագաւորութենէն զրկուած օրէն՝ իր Հայրապետական անկախութիւնը պիտի կորուսանէ : Ուրեմն չենք կրնար, առանց ծաղրելի սկզբման տակ իյնալու՝ Թագաւոր Պապին կացութեանը նմանեցնելու մտօք՝ Հայոց Կաթողիկոսին ալ Հայրապետական անկախութիւն պահանջել, քանի որ Նա՝ բնակած երկրին աշխարհական իշխանութիւնը երբէք չէ ունեցեր, չունի և չպիտի ունենայ :

Թող որ Տեղեկագրին տեսութիւնը մեր Եկեղեցւոյ սկզբանցն ալ բոլորովին հակառակ է, որովհետև Յանձնաժողովին փափաքած անկախութիւնը ոչ Հայը կընդունի, (որ թէ և կարդալ զրել չգիտեր, բայց ամբողջապէս Տիրացու ժողովուրդ մըն է,) և ոչ իսկ Հայրապետը, որ ոչ Լուսաւորչայ չը նմանիլ և ոչ զգրի նմանիլ կուզէ :

Եւ դարձեալ, Հայոց ո՞ր Հարստութեան, ո՞ր Իշխանութեան կամ անիշխանութեան ատեն այդպիսի անկախ Հայրապետութիւն տեսնուած է Հայաստանի մէջ : Կը վախնանք որ այժմեայ ժողովրդեան փարրտուքն ու լռելեայ բողոքն այսպիսի հիմնաւոր պատճառներէն առաջ եկած չըլլայ, վասն զի այժմեան Հայ ժողովուրդը կարծիք մ'ունի առաջնորդացը՝ մանաւանդ կղերական մասին վրայ, թէ յարտաքուստ որչափ որ Լուսաւորչական կը ձևանան, ի ներքուստ, վերէն ի վար (Կաթողիկոսներէն բռնէ մինչև ի կիսասարկաւազ) կաթողիկի կազմակերպութիւն առած են : Ամօթ չէ կղերին՝ իր ներքին համոզումը խոստովանիլ, և աւելի պատուաւոր է ակներև կա-

Յողիկութիւնը բան թէ շինծու և ծպտեալ Լուսաւորչականութիւնը :

Վերջապէս՝ եթէ Հայոց Հայրապետական անկախութիւնը (logique) ուղղադատ է՝ միւս Կաթողիկոսութիւնները մեղանշանք պէտք է համարիլ. ապաթէ ոչ, Տեղեկագիրը վրանախակ և որմնարգել աշխարհի մէջ շարադրուած ըլլալու է :

Յանձնաժողովն իրեն յանձնուած խնդրոյն պակասաւոր կէտն Ընդհանուր ժողովոյն զգացնելու դիտաւորութեամբ՝ վրիպման ձև մի կուտայ իր Յ^օ էջին, և ծախահարութեան ու պռայճներու արժանի տեսութիւն մի կը սպրդէ նոյն ոգեշարժ էջին մէջ. ըսելով՝

Մեր նախնիք օրինաց պահպանութեան համար, բնաւ ակՅա. ուրբիւն, բնաւ փաղափակսն նկատում չունեցան և ունեցողները նոյն հետայն մերժեցին :

Ահաւասիկ պատմական անուրանալի ճշմարտութիւն մը, որ Հայոց Ազգին ի սկզբանէ կրած ոգին մինչև յԸնդհանուր ժողով կը հասցընէ. և յանդիման առնելով զայն՝ կը յօշէ անոր երակներն ու ջիւերը և կազմակերպութեանը ակներև նկարագրութիւնն ընելով՝ թախանցուն աչք ունեցող Հայուն ցոյց կուտայ Հայաստանի բոլոր թշուառութեանց աղբիւրը :

Հեզնական բողոք մըն է այս, Ընդհանուր ժողովոյն դէմ, և գուցէ պաշտպանողական շպարով զանգատ մը, որ զարդարուն, զեղեցիկ ու ժպտաղէմ յանդիմանութիւն ևս կրնայ համարուիլ :

Ապրի Յանձնաժողովն ու հազնր ապրի: Բայց ինչ հեզնական խոստովանութիւն . . . և ինչ (Տակէրի սնդկին կարօտ) դաս . . .

Հասկցուեցաւ որ Հայերն երբէք չեն ունեցեր փաղափակսն նկատում, և կը հետևի որ նորա սերունդն ալ չպիտի ունենայ, և եթէ ասով խնդիրը կը լուծուի ասկէ զօրաւոր և կտրողական խօսք չկըրնար ըլլալ, և այս խօսքը պէտք է Հայոց կողմանէ Նճն Փօսթուռուս կամ Ուրբիւնարօւ համարիլ: Այս^օ էր արդեօք Ընդհանուր ժողովին ուզածը, և ասոր համար ուզեց սահմանափակել Յանձնաժողովին պաշտօնը

Ուրեմն աղաչենք Հայրապետ կառավարութիւնները և մասնաւոր

բապէս Ռուսաց կառավարութիւնը , չը դժկամակիլ , ներել և անյիշատար լինել Հայոց ժառանգական յանցանաց :

Բայց մեր մեզի և ընտանեբար խօսելով՝ տեսնենք թէ այս ճամբան ելք ունի և ո՛ւր կը տանի զմեզ :

Աշխարհիս բոլոր կառավարութիւնները՝ (թէ հայրախնամ և թէ բռնաւոր , ինչ անուն որ ուզէ Տեղեկագիրը տալ թող տայ) իրենց երկրային օրէնքն ունին . և ասոնցմով՝ ժողովրդոց ու կառավարութեանց իրաւունքները կը սահմանափակին փոխադարձաբար : Այս սահմանափակ վիճակին պահանջած հանդարտութիւնը՝ չեն կրնար ընդհանրապէս վայելել՝ ո՛չ ժողովուրդը և ո՛չ կառավարութիւնը , որովհետև փոխադարձ իրաւանց բնական նախանձախնդրութիւնները յուզմունք կը պատճառեն : Այս յուզմունքն ալ իրեն դատաւորն ունի , որ կուզայ ուժօրին իրաւունքը կը վճռէ , և այս դատաւորին անունն է՝ հուր , սուր , թուր և մէկ խօսքով պատերազմ , որմէ կը հետևի և կըլլայ իրաւունքի ռժժարին : Այսպէս էր աշխարհին անցեալն , այս է ներկայն , այսպէս պիտի ըլլայ և ապագայն :

Ընդհանուր ժողովն ուզէ համոզուի մեր ըսածին և ուզէ չհամոզուի , այս է աշխարհիս ընթացքը , որ հնոյն պէս կրօնական ալ չէ՝ այլ լոկ քաղաքական , և քաղաքական նկատում կը պահանջէ :

Ուստի այս ընդհանուր տեսութիւնը մտքերնիս առնելով՝ Կաթողիկոսական խնդիրն իր ընդարձակութեան մէջ սահմանափակենք . և տեսնենք թէ ինչ է մեր ուզածն այս խնդրոյն մէջ , ո՛րն է անոր ելքն և ինչ կերպիւ յաջողութիւն կրնանք յուսալ : Բայց ասոնցմէ առաջ պէտք է զիտնալ , որ մեր Հայերս , ինչ վիճակի մէջ կը գտնուինք այժմ , և ո՛ւր ուր են մեր բնակած երկիրները : Եթէ մեր վիճակն ակներև դնենք առջևնիս՝ ամէն բան կը դիւրանայ , և այս վիճակն է հարստութեան վիճակը զանազան Տէրութեանց տակ , որ կը պարտաւորէ զմեզ առաւել ևս քաղաքական նկատում ունենալ քան որ ունէինք մինչև ցարդ , և խորհիլ , թէ՛

Պալատէնեան , թէ և 1836 ին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան համար յատկապէս կանոնագրուած է , բայց և այնպէս , նորա մէջ այնպիսի յօդուածներ կան , որ Ռուսիայի կառավարութեան ընդհանուր և տեղական օրինաց հիման վրայ կայացած են . որոց կա-

մայ և ակամայ հնազանդելու պարտաւորութիւն ունին ամենայն Ազգք որ ի Ռուսաստան բնակին: Տեղեկագիրը կրնայ ըսել, թէ՛ ժողովրդեան բուէն կամ հաւանութիւնը չառնող ամէն օրէնք անվաւէր և հետևաբար բռնութեան օրէնք են. Այո՛, մեր կարծիքն ալ այդ է, բայց իրաւունքն ալ ուժտրին: Իսկ ուժտրի խնդիրը մէկ դի ձգելով՝ հարցնենք Տեղեկագրին՝ թէ ինչ իրաւունք ունի կառավարութեան օրէնքը մերժելու, քանի որ ինք՝ օրէնք կառաջարկէ և կուզէ որ կառավարութիւնը զայն ընդունի. այդ սկզբունքը յօժիֆ (logique) չէ:

Տեղեկագրի խօսքին նայելով՝ Ռուսաստանի մէջ բաւական ժամանակ բնակող և ներհուն ճանչցուած անձանցմէ տեղեկութիւն առած ու այնպէս սկսած է իր քննադատութեան: Եթէ այդ տեղեկութիւնները կրօնամոլ տեսութեամբ կամ թէ կրիւք հաղորդուած չեն, դարձեալ ներհունութիւն չենք տեսներ, քաղաքական նկատմամբ, այդ տեղեկութեանց մէջ. որովհետև (և առանց բացառութեան) ամէն կառավարութիւն՝ իր օրէնքը կրօնական խնդիրներէն ազատ պահած՝ իր անկախութեանը միշտ կը հսկէ, և այս անկախութիւնը հետզհետէ կը նորոգէ, իրեն վերօճեցնելով. որ ըսել է, ի պահանջել հարկին, կրօնական օրէնքը կը լուծուի և կը հաշմոտի: Չենք կարծեր որ Ռուսաց կառավարութիւնն այս ստորոգութենէ (catégorie) դուրս համարուի, և հետևաբար նա ևս իր վերօճ պէտք է ունենայ, որ այժմեայ քաղաքական նկատմամբ՝ Տէրունական իրաւունքն է: Տեղեկագրին ասոր դէմ ըսելիք մ'ունի:

Այս բանադատութիւնը, եթէ Ընդհանուր Ժողովն ուզէ, ևս քաղաքական նկատմամբ չեմ ճանաչեր. ըսելով. մէկ ջրով կրնայ լուալ. բայց խնդիրը դարձեալ չը լուծուիլ ու սուիմներու կը կարօտի . . .

Հասկըցնենք ուրեմն թէ ինչո՞ւ համար այս խնդիրն առանց քաղաքական նկատման չը կրնար լուծուիլ: — Քանի մի օրինակ,

Պապին ընտրութեան համար կազմուած (Conclave) Կարդինալաց ժողովը, (այս անց ժողովն է որ Հայրապետական անկախութեան իրաւունքն ի ձեռին ունենալ կը կարծէ) պարտաւոր է՝ Աւստրիոյ, Սպանիոյ և Ֆրանսայի Տէրութեանց իմաց տալ, և ամէն մէկուն նրամանին կամ արտօնութեանն սպասել, որ կարենայ իր ընտրու-

Թիւնն ընել : Այս երեք կրօնակից կառավարութիւններն ալ իրենց մասնաւոր վերօններն ունին , Պապին ընտրութեան խնդրոյն մէջ . և Գօնգրավը պարտաւոր է այն վերօններն ընդունելէն յետոյ իր ընտրութիւնն ընել : Յիշեալ Տէրութեանց ամէն մէկն իրաւունք ունին այս կամ այն անձը և կամ անձիւնք չեմ ուզեր ըսելու , և Գօնգրավը պարտաւոր է այն անձիւնք դուրս ձգելու ընտրելեաց ցանկէն : Ըսել է որ Հայրապետաց մէջ՝ Թագաւոր Հայրապետին անկախութիւնն ալ դեռ չ'ընտրուած առկախ կը մնայ եղեր , քաղաքական նկատմամբ և օրինօք , և հետևաբար , ինչպէս որ վերն ալ յիշեցինք , կառավարութիւններն իրենց անկախութիւնը միշտ պահելէն յետոյ ի պահանջել հարկին իրենց վերօներովն ալ կը նորոգեն եղեր զայն :

Ընդհանուր Ժողովը կրնայ կարծել պատճառ յայսմ մասին՝ յիշեալ Տէրութեանց կրօնակցութիւնը . բայց տեսնենք Թէ այդ կարծիքը հիմնաւոր է :

Եթէ վերոյիշեալ Կառավարութիւնը կրօնական օրէնքէն անկախ մնալու սկզբունքն իրօք չունենային , վերօնին մերժուած ատեն՝ պէտք կըլլար իրենց՝ ետ քաշուիլ ու Հռոմի Հայրապետական անկախութիւնն իրօք ընդունիլ . իսկ խնդիրը քաղաքական սկզբունքի վրայ հիմնուած է և Տէրութիւնք առաւել կընդունին բաժնուիլ քան զանկախութիւն ճանաչել : Եւ ահաւասիկ օրինակները .

Ռուսաց Կայսրերն Արևելեան (Յունական) Եկեղեցոյ անդրանիկ որդիքն համարուած են , բայց Կոստանդնուպօլսոյ Հայրապետական (որ Տիեզերական և անկախ կը համարի զինքը) օրէնքէն ազատ՝ իրենց անկախութիւնը պահած են ի վաղուց : Այսու ամենայնիւ Մեծն Վլատիմիր իր քրիստոնէութիւնը նոյն իսկ Հայրապետութենէ (988ին) ընդունած է : Նոյնպէս է նաև Հելլատայի Թագաւորութեան կացութիւնը յայսմ մասին : Այսպէս , ոմանք վերօ ունենալով և ոմանք չունենալով՝ իրենց անկախութիւնը պահած են : Պատմութեան ու քաղաքական նկատման մեզի սովորեցուցած դասերն ասոնք են : Ընդհանուր Ժողովն անշուշտ մեզմէ աղեկ գիտէ այս բաները և մեզմէ բիւր անգամ աւելի հեռատես է այս խնդրոց մեջ :

Այսու ամենայնիւ բացառութիւնն ալ ամէն խնդրոց մէջ կը մտնայ , և Տէրութիւնք այս բացառութիւնը շնորհք անուանած են : Հայոց

Ազգն ալ այս բացառութեամբ դեռ կրնայ ապրիլ, եթէ վերցնելիք բեռն իր ուժին հետ կշռելու չափ խելք ու կամբ ունենայ: Տեղեղեկագիրն անգամ Պարսիսեայի խնդրոյն մէջ, կարծես թէ մեր ըսածին յառաջմանէ ոյժ տալու նպատակաւ, բացառութիւնը կը հաստատէ, ըսելով թէ՛

. . . Պարսիսեա անուն կարգադրութեան վրայ երջանկայիշատակ ներսէս և Մատթէոս Սրբազան Հայրապետը բողոք բառնալով՝ ջանք ըրին և յաջողեցան Ռուսիոյ կառավարութեան ուշադրորթներ գրաւելոյ, որ վերջապէս հրահան շնորհեց Պարսիսեայի փոփոխութեան կարօտ կէտերն իրեն առաջարկել:

Այս տողերը մեր ըսածը կը վաւերացնեն. բայց առաւել ևս հաստատելու համար՝ օրինակ բերենք.

Աւստրիոյ մէջ ամէն մէկ եկեղեցի իրեն ելից և մտից հաշւոյն (այսինքն եկեղեցւոյ մէջի վառած մէկ մօմին) համարը պիտի տայ կառավարութեան: Երկրին տեղական օրէնքն է այս, և եթէ Սուրբ Լուսաւորիչ Էջմիածնայ Եկեղեցին այն երկրին մէջ կառուցած ըլլար՝ մեր Կաթողիկոսներն ալ (եթէ բացառութիւն չըլլար) մինչև մօմիկին համարը պիտի պարտաւորէին տալ Աւստրիոյ կառավարութեան: Բայց Վիէնայի Համազգային վանքն այս օրէնքէն ազատած է՝ մասնաւոր արտօնութեամբ. և այս բացառութիւնը կամ Կայսերական շնորհքը՝ երկրին տեղական օրէնքը չ'եղծաներ: Տեղեկագիրը քաղաքական նկատումն առ ոչինչ համարելով՝ Եթէ եկեղեցիներն ու պատկերները մթի մէջ պահել կուզէ, ատոր խօսք չունինք, բայց չենք կրնար հանձնութիւն տալ:

Քաղաքական և կրօնական նկատումները մէկդի ձգել ուզող ազգ մը, չկրնար մարդավարութեան պահանջումներն անտես առնել, առանց ուրիշ անուն մ'իր վրայ առնելու, որ մարդավարութեան հակակայն է. և Հայերը աւելի կարօտութիւն ունին իրենց ամէն խօսքն ու ընծացքը լաւ կշռելու քան ուրիշ Ազգ՝ մասնաւանդ Կաթողիկոսական խնդրոյն մէջ, որուն կացութիւնը իրենց կրօնական միութեան կապը համարուած է, որ և Տեղեկագիրն իսկ, մահու և կենաց խնդիր կը կոչէ զայն:

Ձենք ուզեր, արդարև, մեր Ազգային և կրօնական միակ մխիթարութեան, (այսինքն Կաթողիկոսական խնդրոյն) վրայ անհոգ կենալ կամ ընդակամբ հայիլ և կամ ի նմանէ զրկուիլ, բայց ամէն բան թէ զէնքով ըլլայ և թէ շնորհիւ, ձեռք ձգելու համար՝ իրեն բնական կարգը, ճամբան և կանոնն ունի. և մեր, իբրև Ազգ, չենք կրնար խրոխտալով անգոսնել և արհամարհել ամէն բան, որոնք մեր փրկութեան միջոցը կրնան համարուիլ :

Ընդհանուր Ժողովին ուզած Տեղեկագիրն՝ երբոր Ռուսաց կառավարութեան օրինաց հետ անուղակի կամ ուղակի յարաբերութիւն կը պարունակէ, քանի մը ստիպողական տեսութեանցը վրայէն անուշաղիր անցնելուն համար հետևութիւնը բարեգուշակ չերևիր : Մեզի կը թուի թէ ամենէն սրբազան պարտաւորութիւնները առարկայ բռնելով՝ հետևեալ նիւթերուն վրայ պէտք էր խնդիրը զննել :

Ա. Հայաստէր կառավարութեանց առջև անսովորամիջրական և անպաշտպանելի խնդիր մը չը յուզել, որ Ազգը ծաղրելի չերևայ :

Բ. Մտածել, որ Էջմիածին Տաճկաստանի սահմաններէն դուրսէ, և տեղւոյն կայսրը Հայոց նման ուրիշ բազմաթիւ Ազգեր ունի իր Տէրութեան ներքև ու 72 միլիօն բնակչի կը տիրէ :

Գ. Նոյն իսկ Տեղեկագրի վկայութեամբ, ի միտ առնուլ, թէ Հայոց մէկ ութերորդ մասը Ռուսաստան կը բնակի : Նորա մեր ազգակից և արեւակից եղբայրներն են, որ Ռուսիոյ կառավարութեան հովանաւորութեանը տակ՝ ամէն ժամանակ առնչութիւն ունին նորա հետ և նորա շնորհացն ու արտօնութեանցը կարօտ են միշտ, ինչպէս որ Տաճկաստանի և այլևայլ տեղեաց Հայերն իրենց կառավարութեանց :

Դ. Համոզուիլ վերջապէս, որ (եթէ ոչ քաղաքական նիւսման) մարդավարութեան սկզբունքն այ իր պահանջումներն ունի, և Ռուսաց կառավարութեան վայելուչ պատկառանքը չենք կրնար նոյն սկզբամբ զլանալ, մանաւանդ երբոր նորա վեհանձնութեանն ու շնորհացը կարօտութիւն կզգամք :

Ահա այս տեսութեանց վրայ՝ պէտք էր Տեղեկագրի հիմնել իր քննութիւնները և այնպէս ներկայացնել աշխարհի :

Գիտէինք որ Հայոց Ազգն իր ողորմելի վիճակը չզգար, Տաճկաստանի Հայը մանաւանդ՝ որ իր մորթոյն և սկաւառակին մէջ չը սեղ-

ժողովուրդի չափ մեծ մտածումներն (pretention) ունի, որ ամէն բան կը կարծէ . և եթէ ներք մտնայ, կամ կուզէ տասը դար մէկէն ունենայ և կամ ունեցած տասը դարը մոռանալ . այսու ամենայնիւ ոչ միայն իր վիճակը չզգար՝ այլ և չզգալն անգամ չզգար, և չենք կարծեր որ 500 օրինակ Տեղեկագիրը լափիլիզուած ըլլայ այս Տասնադարիւր Ազգէն :

Բայց սրչափ ցաւալի է մեզ տեսնել, որ նոյն իսկ Տեղեկագիրն ալ անտեղեակ է, այն Ազգին խղճալի վիճակին վրայ, որուն համար փաստաբան կանգնած՝ արիւն ու քիրտ կը թափէ, և (առանց ուզելու) անոր միտմեան կապերը կը բախէ

Գիտնալ պէտք էր՝ թէ այս Ազգը ինչ կուզէ, և ինչ կուզէ նորա Ընդհանուր Ժողովը, բայց ո՛վ գիտէ և ո՛վ կրնայ գիտնալ թէ ինչ կուզէ . Մահմանադրութիւն, միապետութիւն, ազատութիւն, գերութիւն, զիտութիւն, տգիտութիւն, իշխանութիւն, անիշխանութիւն, բռնապետութիւն, հրաժարում, ընկերակցութիւն, մէնակացութիւն և այլն, և այլն . սոցա ամենն ալ միանգամայն կուզէ և չուզեր : Այսպէս պիտի ըլլայ հարկաւ, նաև Կաթողիկոսական ընտրութեան մէջ, և Ռուսաց կառավարութիւնն ալ չպիտի հասկանայ Հայուն ուզածը և հետևաբար Տեղական օրինօք այն խնդիրը պիտի լուծէ : Արդեօք Ընդհանուր Ժողովին ալ ուզածն այս է . . . Փորձ մը ընենք, նայինք կրնանք հասկընալ :

Ըսենք թէ Ռուսիոյ կառավարութիւնը Պաշտօնեան խզտեց և Տանկատանցի Ընդհանուր Ժողովին իր վերօն զրկելով՝ հրաւիրեց որ ընտրութիւնն ընէ . ինչ պիտի ընէ Ընդհանուր Ժողովն, Տեղական կառավարութեան վերօն մեր կրօնքին օրինաց չը համաձայնիր պիտի ըսէ . այդ անել ճամբայ է : Բայց զիցուք թէ վերօյի խնդիր չկայ, և Արժանաւոր Կաթողիկոսացուները, որ պէտք է ըլլան՝

- Ս. Պօղոս Արքեպիսկոպոս, Պատրիարք Կ. Պօլսոյ
 - Ս. Գէորգ » Նախ. Պատր. և Առաջ. Պրուսայի
 - Ս. Զալալեան »
 - Ս. Վեհապետեան »
- Գաբրիէլ Ծայրագոյն Վարդապետ Այվազեան, Նախկին Առաջնորդ Նոր Նախիջևանու և Պէսարապիոյ
- Պետրոս Շանչեանց, Դասատու Կրօնագիտութեան. ևն. ևն.

Սոցա որը կուզէ ընտրել Ընդհանուր Ժողովն, և որոյ կարիքը կը նանաչէ :

Պօղոս Սրբազանը Պատրիարքական հրաժարականը Բ. Գրան շտապաւ տալուն համար լուսահոգի Քաղաքական Ժողովին և Ընդհանուր Ժողովին առջևն ապօրինաւոր կարծուած է .

Գէորգ Սրբազանը փառասէր և անդի Սահմանադրական բամբասուած է թէ Ընդհանուր Ժողովէն և թէ յայլոց .

Ջալալեան Սարգիս Սրբազանը բռնակալ և Ռուսասէր հրատարակուած է Տեղեկագիր և Խնդիր Կարողիկոսութեան Ամենայն Հայոց Տետրակներուն մէջ .

Վեհապետեան Սրբազանը իբրև մատնիչ և լրտեսող ներկայացուած է Ծիլն Աւարայրի Ամսատետրին մէջ .

Գաբրիէլ վարդապետն Այվազեան, Ալէքսանդր Բ. Վեհ. Կայսեր հետ տեսութիւն ընելով՝ Նոր Նախիջևանու և Պեսարապիոյ առաջնորդ կաթգուելուն և Խալիպեան վարժարանը բանալուն համար՝ յանցաւոր հանդիսացած է շատերուն առջև . որովհետև Հայուն համար կոկիկ և մասնաւոր (Administration) Վարչութիւն մը, նոյնպէս և Նարեկայ վանքէն ուրիշ տեղ դպրոց քանալը, մեղանշանք է, ինչպէս որ կարդացածն հասկընալը մահացու մեղք :

Շանշեանցը թէպէտև կրօնագէտ աշխարհական մ'է բայց բաւական կամոյիկ չէ, և այլն, և այլն, այսպէս խառնափնդոր ամէն զլխէ մէյմէկ ձայն . . . : Ով որ կարող է Թափանձել Թող Թափանձէ :

Այս չէ Կամոյիկոսական խնդրոյն վիճակը, և այս չէ, Ռուսաստանի և այլ տեղեաց և մանաւանդ Տաճկաստանի Հայոց վիճակը, և ուր է այս խնդրոյն կարևորութիւնը և ուր պալաժէնեայինը, որ Լաֆօնթէնի շանը մսին ստուերէն ամենևին չը տարբերի Հայոցս համար: Կուսակցութիւններն արդարև իրենց սքանչելիքն ունին, զորս չէնք կրնար ուրանալ, բայց Հայերունը կոտրելու Թափելու և խժբժելու համար է միայն և ոչ սկզբունքի, ուստի և Տեղեկագրին պարտքն էր միայն այս վիճակը քննելու համար Նիրհուն անձանց դիմել և այս կացութեան դարմանը մտածել, մահու և կենաց խնդիր համարելով զայն :

Ընդհանուր Ժողովոյն կը մնայ այժմ Կամոյիկոսական ամենա-

փափուկ խնդրոյն լուծումը, և նորա պարտքն է Լուսաւորչական մասին միութեան կապն ամրացնել. Ռուսաստանի Ազգայնոց կացութիւնն ակնածել. Ռուսաց կառավարութենէ խնդրել իբրև բացառիկ արտօնութիւն Պալատէնեայի բոլոր անմարսելի յօդուածներուն եղծանունն ու փոխարինող յօդուածոց վաւերացումը. և մէկ խօսքով, Հայոց Հայրապետին հոգևոր իրաւունքը կենդանացնելու ճգնիլ՝ առնց զանցառութեան քաղաքական նկատման, այս աղօթքը չը մոռնալով՝

Լոյս տուր Տէր աչաց իմոց զի մի երբէք ննչեցից ի ման :

Ճ. ԱՐԱՄԵԱՆ

Կ. Պօլիս 24 Մայիս 1866.

Կարգաւոր փոստով եւ արծ
պոստով

ՅՈՒՅԱԿ

ԳՐԵԱՆՅ ԳՐԱՏԱՆ ՓԱՐԻԶՈՒ

Ուղու՛ն-Չարշք Ք/ն 400

	Գին .
Բաղգրուկ Հայ. Գաղ. և Տան. Ճ. Սրամբան	9
Դասարան Հայկազն մանկանց, մեծ »	15
» » » փոքր »	2
Դսերբ առախնիխ (Թարգմ.).....	4
Եզնիկ.....	12-14-25
Եղիւտ (Անձնացեաց ձեռագիր).....	10-12-14
Ընդունելութիւն ընծայի Թ. Կրկրոյիկեան	10
Ընդարձակ թուաբանութիւն Ս. Միքայէլեանի Հասար. և Բ. (Լօկարիքմա և 5 սախակա) 30-33 Նոյն համառօտ Ս. Միքայէլեանի	46
Համառօտ Աշխարհագրութիւն Ս. Միքայէլեանի	12
Պնակի իրերավարձական թուաբանութիւն Ս. Մ.	30
Խնդիր միութեան Հայոց.....	5
Համառօտագոյն Բառարան Հայ. Գաղ. և Տան. Ճ. Ս.	16
Հազար և մէկ գիւտեր (Թարգմ.).....	5
Նարեկ մեծագիր.....	12
» փոքրագիր պատկերազարդ ոսկեգ. 17-40-60-80-140	
Պատմ. Ազգ. երկամեայ անցից Յ. Վ. Չիլիկիւրեան	20
Վանառականութիւն նախնեաց (Թարգմ.).....	20
Սաղմա փոքրագիր պատկերազարդ... 10-12-25-40-60-80	
Տնութիւն հայրենասիրի Խ. Պ. Միսաքեան ...	2
Փելիս և Պալին (Թարգմ.).....	12-20

Կը ծախուին նաեւ բոլոր Հայ մամուլէ ելած Պատմական, Առուեսական և Ռուսմանական գրեանք: Նաեւ ազգային դպրոցներու մէջ գործածուելիք ամէն տեսակ Գաղղիերէն դասագրքեր և զանազան տեսակ գրի և նամակի թղթեր:

3380

« Ազգային գրադարան

NL0030355

